

TRAKTATY I UMOWY O NIEROZPRZESTRZENIANIU BRONI JĄDROWEJ

Treaties and Agreements on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons

Krzysztof Rzymkowski

Streszczenie: W opracowaniu przedstawiono przegląd traktatów i umów międzynarodowych dotyczących nierozprzestrzeniania broni jądrowej umożliwiających tworzenie systemów kontroli i weryfikacji materiałów jądrowych. Szczególną uwagę zwrócono na Traktat NPT i rolę MAEA. Omówiono również traktaty: Thateloco, Rarotonga, Bangkok, Pelindaba, Guadalajara oraz Euratom.

Abstract: The paper presents an overview of treaties and international agreements on non-proliferation of nuclear weapons that enable the creation of control and verification systems for nuclear materials. Particular attention paid to the NPT and the role of the IAEA. The following treaties were discussed: Thateloco, Rarotonga, Bangkok, Pelindaba, Guadalajara and Euratom.

Słowa kluczowe: Traktat NPT, kontrola materiałów jądrowych, standardy bezpieczeństwa, próby z bronią jądrową

Keywords: NPT Treaty, nuclear material control, safety standards, nuclear weapons testing,

Obawy społeczności międzynarodowej przed niekontrolowanym rozprzestrzenianiem i wykorzystaniem materiałów jądrowych w celach militarnych lub przestępczych przyczyniły się do powołania szeregu organizacji międzynarodowych. Najstarszą i wiodącą w prowadzeniu nowych technik wykrywania nieuprawnionego wykorzystywania materiałów jądrowych jest Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (MAEA). Podstawowym zadaniem tych organizacji, oprócz ułatwiania wymiany informacji naukowych i stymulowania badań nad pokojowym zastosowaniem energii jądrowej, jest opracowywanie standardów bezpieczeństwa oraz bezpośrednia i pośrednia kontrola materiałów jądrowych. Rosnące zagrożenie terroryzmem wymusza dodatkowo konieczność wzmożonej i dokładniejszej kontroli i ochrony tych materiałów. Uzyskane nielegalnie materiały jądrowe (lub ogólniej materiały promieniotwórcze) mogą być użyte do budowy broni jądrowej o różnej sile rażenia i przeznaczeniu — np. do celów dywersyjnych lub do skażenia środowiska.

Odpowiedzialność za bezpieczeństwo korzystania z materiałów jądrowych spoczywa na państwie, na którego terenie się one znajdują. Jednakże, ze względu na konieczność zapewnienia pełnego bezpieczeństwa, ochrona i kontrola tych materiałów powinna opierać się na rozległej współpracy z wyspecjalizowanymi organizacjami międzynarodowymi zwłaszcza z MAEA. Traktaty międzynarodowe nakładają na kraje określone obowiązki jak np. konieczność prowadzenia ewidencji materiałów jądrowych zawierającej informacje o jego

rodzaju, ilości i miejscu przechowywania. Szczegółowe rozwiązania realizujące te zobowiązania leżą w gestii prawa państwowego.

Powołanie Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej

Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (*International Atomic Energy Agency — IAEA*) jest wyspecjalizowanym organem Organizacji Narodów Zjednoczonych, której zadaniem jest zapobieganie niekontrolowanemu rozprzestrzenianiu i wykorzystaniu materiałów jądrowych w celach militarnych lub przestępczych, ograniczenie prób z bronią jądrową, umożliwienie wymiany informacji naukowych i stymulowanie badań nad pokojowym zastosowaniem energii jądrowej.

Pierwsze próby stworzenia międzynarodowego systemu ograniczenia doświadczeń z bronią jądrową rozpoczęły się już w 1945 r. W listopadzie 1945 r. przedstawiciele Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Kanady zaproponowali szeroką wymianę informacji naukowych na temat energii jądrowej, pod warunkiem ustalenia wzajemnych gwarancji zapewniających jej wykorzystanie tylko w celach pokojowych. Kolejną inicjatywą była Konferencja Ministrów Spraw Zagranicznych Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Radzieckiego, która odbyła się w Moskwie w grudniu 1945 r. Postanowiono wówczas utworzyć specjalną komisję ONZ, (*United Nations Atomic Energy Commission — UNAEC*). Komisja powstała 24 stycznia 1946 r.

14 czerwca 1946 r., delegat Stanów Zjednoczonych Bernard Baruch, przedstawił Komisji Energii Atomowej ONZ propozycję utworzenia Międzynarodowego Urzędu ds. Rozwoju Atomowego. (*International Atomic Development Authority*). Propozycja została przygotowana na polecenie Prezydenta Harry'ego Trumana przez zespół doradców Deana Achesona, Dawida Lilienthala, Bernarda Barucha i Roberta Oppenheimera. Proponowano, by nowo powstały Urząd ułatwiał wymianę podstawowych informacji naukowych dotyczących energii jądrowej do jej wykorzystania dla celów pokojowych, utworzył system kontrolny umożliwiający weryfikację, czy energia jądrowa jest wykorzystywana wyłącznie do celów pokojowych pełniąc rolę „właściciela” wszelkich działań mających wpływ na bezpieczeństwo światowe, miał prawo licencjonowania działalności w zakresie działań związanych z energią jądrową i doprowadzić do rozbrojenia – wyeliminowania broni jądrowej i innych broni masowej zagłady. Realizację tych celów miano osiągnąć poprzez ustanowienie systemu zabezpieczeń, inspekcji i innych sposobów kontroli naruszeń wzajemnej umowy. Obejmowałyby one nadzorowanie wydobywania i wykorzystania materiałów rozszczepialnych, działania wszystkich obiektów jądrowych tj. obiektach wykorzystujących te materiały. Plan wprowadzenia systemu kontroli zakładał współpracę ze Związkiem Radzieckim. Względy formalne przy głosowaniu nad wprowadzeniem systemu wymagające jednomyślności (wstrzymanie się od głosu ZSRR i Polski) uniemożliwiły realizację projektu tzw. Planu B. Barucha.

Rozpoczynający się nuklearny wyścig zbrojeń spowodował przerwanie starań o budowę systemu kontroli zbrojeń. Kolejne doświadczalne wybuchy jądrowe przeprowadzono w ZSRR w 1949 r. W 1952 r. została dokonana próba z bronią jądrową przez Wielką Brytanię, w 1960 r. przez Francję, a w 1962 r. przez ChRL.

W roku 1953 Prezydent Stanów Zjednoczonych Dwight Eisenhower w czasie Zgromadzenia Ogólnego ONZ zaproponował powołanie międzynarodowej organizacji, której podstawowym celem byłoby ułatwianie wymiany informacji naukowych i stymulowanie badań nad pokojowym zastosowaniem energii jądrowej i opracowywanie standardów bezpieczeństwa. Nowa propozycja jest znana, jako program „Atom dla Pokoju”. W pierwotnej wersji organizacja miała stanowić rodzaj banku materiałów jądrowych znajdującego się pod międzynarodową kontrolą i materiały jądrowe miały być z niego wydawane państwom wyłącznie pod warunkiem, że będą one wykorzystane w celach pokojowych. Powołanie takiej organizacji zostało zatwierdzone w 1956 r. Statut MAEA został zatwierdzony w październiku 1956 r. przez Konferencję Narodów Zjednoczonych w sprawie Statutu MAEA i wszedł w życie w lipcu 1957 r. Nowo utworzona MAEA od 29 lipca 1957 r. stała się jedną z licznych agend ONZ. Siedzibą MAEA jest Wiedeń. W latach 1957-1964 zadania nowej organizacji MAEA

w zakresie tworzenia międzynarodowego systemu kontroli materiałów jądrowych były bardzo ograniczone.

Historia powstania traktatu o Nierozprzestrzeleniu Broni Jądrowej

Historia powołania MAEA jest w zasadzie historią przygotowania traktatu o Nierozprzestrzeleniu Broni Jądrowej uważanego czasem za wstęp do Układu o powszechnym rozbrojeniu. Negocjacje związane z wprowadzeniem nawet ograniczonej kontroli zbrojeń, szczególnie, kontroli dotyczących broni jądrowej były od początku niezwykle trudne. Początkowo, gdy monopolistą w budowaniu tej broni były Stany Zjednoczone wszelkie wysiłki negocjacyjne pozostałych państw, głównie ZSRR, były skierowane na przełamanie tego monopolu i niedopuszczeniu do kontroli działań w zakresie badań nad energią jądrową. Później, przez cały okres zimnej wojny, broń jądrowa stanowiła podstawowy element polityki odstraszenia przeciwnika, z resztą aktualnej do dziś. Były prowadzone liczne próby rokowań rozbrojeniowych z częściowym ich powodzeniem. Znacznym sukcesem międzynarodowym była decyzja powołania MAEA i uzgodnienie warunków wprowadzenia traktatu o Nierozprzestrzeleniu Broni Jądrowej. Wynikało to między innymi z faktu, że technologia wytwarzania broni jądrowej została dobrze poznana i różne problemy techniczne związane z jej wykonaniem mogły być łatwo przezwyciężone, można było, więc uważać, że bariery technologiczne nie istnieją. Dlatego państwa postanowiły zawrzeć Międzynarodowy Układ o Nierozprzestrzeleniu Broni Jądrowej (*Non-Proliferation of Nuclear Weapons Treaty – NPT*), który został ostatecznie przyjęty i przedłożony do podpisu 1 lipca 1968 r. jednocześnie w Londynie, Waszyngtonie i Moskwie. Układ wszedł w życie 5 marca 1970 r. Depozytariuszami są trzy państwa: Stany Zjednoczone, Federacja Rosyjska, Wielka Brytania. Jego stroną jest obecnie 190 państw. Polska podpisała Układ 1 lipca 1968 r. i ratyfikowała go 3 maja 1969 r.

Układ o Nierozprzestrzeleniu Broni Jądrowej jest otwarty do podpisu dla wszystkich państw i każde państwo ma prawo wystąpić z układu. Państwo podpisujące Układ zawiera odrębną umowę, zgodnie ze swoim prawem państwowym, z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej o wprowadzeniu systemu zabezpieczeń. Początkowo układ został zawarty na 25 lat, ale w marcu 1995 r. został decyzją sygnatariuszy przedłużony bezterminowo.

Postanowienia Międzynarodowego Układu o Nierozprzestrzeleniu Broni Jądrowej stały się podstawą opracowania międzynarodowego systemu zabezpieczeń tzn. kontroli materiałów jądrowych (*Safeguards*). Zasadniczym zadaniem tego systemu jest kontrola wypełniania warunków traktatu NPT przez państwa – sygnatariusze. Kontrola ta polega na niezależnej we-

ryfikacji deklaracji państwa o posiadanych materiałach jądrowych i działaniach związanych z wykorzystaniem energii jądrowej, w celu ustalenia, czy deklarowana działalność oraz ilość materiałów jest prawdziwa i materiały nie są wykorzystywane do celów militarnych, a w szczególności nie są używane do budowy jądrowych urządzeń wybuchowych.

MAEA ma prawo i obowiązek tak stosować zabezpieczenia, aby unikać stawiania przeszkód w rozwoju gospodarczym, technologicznym, współpracy międzynarodowej. Przestrzegane mają być zasady ekonomicznego i bezpiecznego prowadzenia działalności. Agencja zobowiązana jest do ochrony poufnych informacji związanych z działalnością przemysłową i handlową Państwa.

Zawierane umowy pomiędzy Państwem i MAEA o wprowadzeniu systemu zabezpieczeń powinny umożliwiać pełną współpracę naukową, techniczną i gospodarczą w zakresie energii jądrowej z krajami należącymi do Układu.

Przyjęcie przez ONZ Układu o Nierozprzestrzaniu Broni Jądrowej (*Non-Proliferation of Nuclear Weapons Treaty – NPT*) stało się impulsem do powstania wielu podobnych inicjatyw o zasięgu lokalnym. Jest to o tyle ważne, że międzynarodowa kontrola materiałów jądrowych staje się wielostopniowa, wspomagając MAEA w realizacji jej głównego celu.

Układ o nierozprzestrzaniu broni jądrowej

Wykorzystanie reaktorów jądrowych do wytwarzania energii elektrycznej jest obecnie najważniejszym celem pokojowym. Podstawowym elementem elektrowni jądrowej jest reaktor. Materiały używane w reaktorze mogą być wykorzystane do wytworzenia różnych odmian broni jądrowej. Uzyskane nielegalnie materiały jądrowe (lub ogólniej materiały promieniotwórcze) mogą być użyte do budowy broni jądrowej o różnej sile rażenia i przeznaczeniu – np. do celów dywersyjnych lub do skażenia środowiska.

Kontrola i ochrona materiałów jądrowych wykorzystywanych w energetyce jądrowej powinna zatem obejmować cały cykl produkcyjny paliwa jądrowego od chwili uzyskania materiałów wyjściowych, produkcji paliwa, przetwarzania paliwa wypalonego, składowania odpadów promieniotwórczych. Energetyka jądrowa stanowi rozbudowany rodzaj przemysłu, którego charakterystyczną cechą jest cykl paliwowy polegający na zamkniętym obiegu paliwa uranowego przetwarzanego w szeregu zakładach stanowiących niezależne obiekty przemysłowe. Nielegalne uzyskanie materiałów do budowy broni jądrowej jest możliwe na każdym etapie cyklu paliwowego.

Odpowiedzialność za bezpieczeństwo korzystania z materiałów jądrowych spoczywa na państwie, na którego terenie się one znajdują. Jednakże, ze względu

na konieczność zapewnienia pełnego bezpieczeństwa, ochrona i kontrola tych materiałów powinna opierać się na rozległej współpracy z wyspecjalizowanymi organizacjami międzynarodowymi.

Szybkie postępy w budowie broni jądrowej, po wojnie II światowej, spowodowały, że technologia budowy broni jądrowej jest obecnie dobrze poznana, a różne problemy techniczne związane z jej wykonaniem mogą być łatwo przezwyciężone, szczególnie w krajach o średnio zaawansowanej technice jądrowej. Można uznać, że techniczne bariery pozyskania broni jądrowej praktycznie nie istnieją, konieczne jest porozumienie o charakterze politycznym mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa międzynarodowego poprzez ograniczenie jej rozprzestrzeniania.

„Dlatego też Preambuła do Układu zawiera następujące stwierdzenia: »Biorąc pod uwagę – zniszczenia, jakie spowodowałyby dla całej ludzkości wojna jądrowa i konieczność podjęcia w związku z tym wszelkich wysiłków dla zapobieżenia niebezpieczeństwu takiej wojny oraz dla bezpieczeństwa narodów, oraz przekonanie, że rozprzestrzenienie broni jądrowej poważnie zwiększyłoby niebezpieczeństwo wojny jądrowej, ponadto – pragnąc przyczynić się do osłabienia napięcia międzynarodowego i umocnienia zaufania między państwami w celu ułatwienia zaprzestania produkcji broni jądrowej, zniszczenia wszystkich jej zapasów oraz eliminacji broni jądrowej i środków jej przenoszenia z arsenałów narodowych na podstawie układu o powszechnym i całkowitym rozbrojeniu pod ścisłą i skuteczną kontrolą międzynarodową – postanowiono zawrzeć Układ o Nierozprzestrzaniu Broni Jądrowej (*Non-Proliferation of Nuclear Weapons Treaty – NPT*)«”.

Podstawowe postanowienia Układu

Tekst Układu składa się z preambuły oraz jedenastu artykułów.

W Artykule I traktatu stwierdzono, że każde z Państw Stron niniejszego układu dysponujących bronią jądrową zobowiązuje się do nieprzekazywania komukolwiek bezpośrednio lub pośrednio broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych oraz do kontroli nad taką bronią lub takimi urządzeniami wybuchowymi, jak również do nieokazywania pomocy, niezachęcania i nienakłaniania w jakikolwiek sposób jakiegokolwiek państwa niedysponującego bronią jądrową do produkowania lub uzyskania inną drogą broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych i kontroli nad taką bronią lub urządzeniami wybuchowymi. (Dz. U. z 1970, nr 8, poz. 60).

W Artykule II postanowiono, że każde z Państw Stron niniejszego Układu nie dysponujących bronią jądrową zobowiązuje się do nieprzyjmowania od kogokolwiek bezpośrednio lub pośrednio, broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych oraz kontroli nad

taką bronią lub takimi urządzeniami wybuchowymi, do nieprodukowania i nieuzyskiwania inną drogą broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych oraz do nieubiegania się i nieprzyjmowania jakiegokolwiek pomocy w produkowaniu broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych. (Dz. U. z 1970, nr 8, poz. 60).

W Artykule III traktatu zobowiązano Państwa Strony Układu niedysponujące bronią jądrową do przyjęcia systemu środków zabezpieczających ustalonych w porozumieniu, które będzie zawarte z MAEA, zgodnie z jej statutem, aby nie dopuścić do przekształcenia energii jądrowej przeznaczonej do celów pokojowych w broń jądrową lub w inne jądrowe urządzenia wybuchowe. Procedura zabezpieczająca będzie stosowana do materiałów rozszczepialnych niezależnie od tego czy jest on produkowany, przerabiany lub wykorzystywany w urządzeniu jądrowym. Środki zabezpieczające dotyczą całej działalności w zakresie pokojowego wykorzystania energii jądrowej, prowadzonej na terytorium danego państwa lub gdziekolwiek pod jego jurysdykcją.

Ponadto Państwa Strony Układu zobowiązują się nie udostępniać materiałów rozszczepialnych innym Państwom w szczególności niedysponujących bronią jądrową, nawet dla celów pokojowych, jeżeli materiał ten nie będzie podlegał systemowi środków zabezpieczających w MAEA.

Wymagana Kontrola nie może utrudniać ekonomicznego i technicznego rozwoju Stron Układu i międzynarodowej współpracy w dziedzinie pokojowego wykorzystania energii jądrowej.

Państwa niedysponujące bronią jądrową zawrą indywidualne lub wspólne z innymi Państwami porozumienia z MAEA, zgodnie z jej statutem.

W Artykule IV postanowiono, że Układ nie może być interpretowany, jako naruszający nieodłączne prawo wszystkich Stron Układu do rozwoju badań, produkcji i wykorzystania energii jądrowej dla celów pokojowych.

Wszystkie Strony Układu zobowiązują się ułatwiać, w możliwie jak najszerszym zakresie, wymianę wyposażenia, materiałów oraz informacji naukowych i technicznych dotyczących pokojowego wykorzystania energii jądrowej i mają prawo uczestniczyć w tej wymianie.

W Artykule V zapewniono możliwość rozpowszechniania i udostępniania pod odpowiednimi warunkami potencjalnych korzyści, wynikających z jakiegokolwiek pokojowego zastosowania wybuchów jądrowych, bez dyskryminacji Państwom Stronom niniejszego Układu niedysponującym bronią jądrową, a cena za wykorzystanie urządzeń wybuchowych dla takich Stron Układu ma być możliwie jak najniższa i nie obejmować kosztów badań i rozwoju. Państwa Strony Układu nie dysponujące bronią jądrową mogą również, jeżeli będą sobie tego życzyły, uzyskać takie korzyści na zasadzie dwustronnych porozumień.

W Artykule VI zobowiązano, każdą ze Stron Układu do prowadzenia w dobrej wierze rokowań mających na celu zaprzestanie zbrojeń jądrowych, rozbrojenia jądrowego oraz układu o powszechnym i całkowitym rozbrojeniu pod ścisłą i skuteczną kontrolą międzynarodową.

W Artykule VII stwierdzono, że Układ nie narusza prawa jakiejkolwiek grupy państw do zawierania regionalnych układów mających na celu zapewnienie całkowitej nieobecności broni jądrowej na ich terytoriach.

W Artykule VIII przyjęto sposób wprowadzania zmian – poprawek do Układu i sprawdzania funkcjonowania i realizacji poszczególnych artykułów.

W Artykule IX określono zasady przystąpienia do Układu.

W Artykule X określono zasady wystąpienia z Układu oraz stwierdzono, że po upływie 25 lat od wejścia w życie Układu zostanie zwołana konferencja przeglądowa w celu podjęcia decyzji, czy Układ powinien pozostać w mocy na czas nieokreślony, czy też obowiązwanie Układu powinno zostać przedłużone na dodatkowo ustalony okres lub okresy. Konferencje przeglądowe powinny być organizowane cyklicznie.

W Artykule XI potwierdzono, że tekst Układu, w językach rosyjskim, angielskim, francuskim, hiszpańskim i chińskim, jest jednakowo autentyczny i jest przechowywany w archiwach Depozytariuszy.

Utworzony w ten sposób system określa główne kierunki działań społeczności międzynarodowej na rzecz rozbrojenia:

- nierozprzestrzenianie rozumiane nie tylko, jako nieprzekazywanie broni jądrowej do państw niedysponujących bronią jądrową, ale również nieprzekazywanie materiałów rozszczepialnych, informacji oraz technologii umożliwiających jej budowę;
- rozbrojenie polegające na redukcji i stopniowej eliminacji broni jądrowej, aż do całkowitego rozbrojenia nuklearnego,
- szerokie pokojowe wykorzystanie energii i technologii jądrowych do np. wytwarzania energii elektrycznej.

W tekście Układu, którego podstawowym celem jest niedopuszczenie do zwiększenia ilości Państw dysponujących bronią jądrową, wprowadzono rozróżnienie Państw na dwie grupy: „państwa nuklearne” (*Nuclear Weapon States NWS*) — państwa dysponujące bronią jądrową przed 1 stycznia 1967 r., do których należą Stany Zjednoczone, Związek Radziecki (obecnie Federacja Rosyjska), Chiny, Francja i Wielka Brytania oraz „państwa nienuklearne” (*Non-Nuclear Weapon States — NNWS*) niedysponujące bronią jądrową przed tą datą. Układ umożliwia tym państwom pozyskanie technologii jądrowych od bardziej zaawansowanych w technice jądrowej państw.

Traktat o zakazie budowy broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej, Karaibach (*Tlatelolco Treaty*)

Traktat o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach – Traktat z Tlatelolco (*Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (Tlatelolco Treaty)*) był jedną z pierwszych inicjatyw utworzenia lokalnej strefy bezatomowej znanej w literaturze angielskiej jako *Strefa Wolna od Broni Jądrowej (Nuclear-Weapons-Free Zone – NWFZ)*. Traktat został otwarty do podpisu 14 lutego 1967 r., wszedł w życie w 1969 r. i obecnie obowiązuje w 33 krajach. Traktat obejmuje cały region Ameryki Łacińskiej i Karaibów oraz duże sektory Oceanu Spokojnego i Atlantyckiego.

Celem traktatu jest zakazanie i zapobieganie w regionie:

- testowania, używania, wytwarzania, produkcji lub nabywania w jakikolwiek sposób jakiegokolwiek broni jądrowej, przez Państwa Strony Układu, bezpośrednio lub pośrednio, w imieniu kogokolwiek innego, lub w jakikolwiek inny sposób,
- odbioru, przechowywania, instalacji, rozmieszczenia i każdej formy posiadania jakiegokolwiek broni jądrowej, bezpośrednio lub pośrednio, przez Państwa Strony Układu przez kogokolwiek w ich imieniu lub w jakikolwiek inny sposób. Strony Układu zobowiązują się również do powstrzymania do zachęcania lub upoważniania, bezpośrednio lub pośrednio, lub w jakikolwiek sposób, udziału w testowaniu, używaniu, produkcji, posiadaniu jakiegokolwiek broni jądrowej.

Zgodnie z art. 13 Traktatu, każda ze Stron Układu jest zobowiązana do zawarcia wielostronnej lub dwustronnej umowy z MAEA o zabezpieczeniach w odniesieniu do działalności jądrowej. Traktat zawiera dwa uzupełniające protokoły dodatkowe.

Zgodnie z protokołem dodatkowym I, każde państwo znajdujące się poza strefą Traktatu z Tlatelolco, które ma jurysdykcję nad terytoriami w granicach strefy objętej traktatem, zobowiązuje się do stosowania na tych terytoriach zasad zawartych w tym Traktacie. Do protokołu dodatkowego I przystąpiły państwa posiadające jurysdykcję w granicach strefy geograficznej ustanowione przez traktat (Francja, Holandia, Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej oraz Stany Zjednoczone).

Zgodnie z dodatkowym protokołem II każde państwo posiadające broń jądrową, zgodnie z Układem NPT, zobowiązuje się przestrzegać zasad Traktatu z Tlatelolco obowiązujących w regionie i nie używać ani nie grozić użyciem broni jądrowej przeciwko Państwom Stronom Układu. Do protokołu dodatkowego I przystąpiły państwa takie jak Chiny, Francja, Federacja Rosyjska, Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej oraz Stany Zjednoczone).

Traktat o strefie bezatomowej w południowym rejonie Oceanu Spokojnego (*Rarotonga Treaty*)

Traktat o strefie bezatomowej w południowym rejonie Oceanu Spokojnego – Traktat z Rarotonga (South Pacific Nuclear Free Zone Treaty (Rarotonga Treaty)) został podpisany w Rarotonga (Wyspy Cooka) i otwarty do podpisu: 6 sierpnia 1985 r., a wszedł w życie 11 grudnia 1986 r.

W jego przygotowywaniu wzorowano się na Traktacie z Tlatelolco i ze względu na specyfikę rejonu korzystano również z Traktatów dotyczących Dna Morskiego, i Antarktyki. Podobnie jak w Traktacie z Tlatelolco Państwa-Strony Układu zobowiązują się nie wytwarzać ani w żaden inny sposób nie pozyskiwać, posiadać ani mieć kontroli nad jakimkolwiek jądrowymi urządzeniami wybuchowymi w obrębie ustalonego w traktacie obszaru lub poza nim; i podobnie jak w NPT nie produkować i nie uzyskiwać inną drogą broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych oraz nie ubiegać się i nie przyjmować żadnej pomocy w produkowaniu broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych; i nie dostarczać źródeł promieniowania ani specjalnych materiałów lub sprzętu zdolnego do rozszczepienia materiałów jądrowych któremukolwiek z państw nieposiadających broni jądrowej. Specyfika obszaru działania układu nakłada dodatkowo obowiązek zapobiegania na obszarze określonym w Traktacie stacjonowaniu dowolnego jądrowego sprzętu wybuchowego; jego testowania, składowania radioaktywnych odpadów i innych materiałów promieniotwórczych na dnie morza.

Każda ze Stron Układu jest zobowiązana do zawarcia wielostronnej lub dwustronnej umowy z MAEA o zabezpieczeniach. Traktat zawiera dwa uzupełniające protokoły dodatkowe.

Obszar objęty obecnie Traktatem z Rarotonga był pierwszym obszarem, na którym przetestowano ogromną siłę niszczącą energii jądrowej po bombardowaniu Hiroszimy i Nagasaki. Rejon ten stał się poligonem doświadczalnym Stanów Zjednoczonych, które w latach 1946-1958 przeprowadzały doświadczalne atmosferyczne i podwodne wybuchy jądrowe w okolicach Wysp Marshalla. Z kolei Wielka Brytania przeprowadziła atmosferyczne testy broni jądrowej w latach 1952-1957 na terytorium Australii w Maralinga, Emu Field i Monte Bello. Do czasu podpisania w 1963 r. Traktatu o częściowym zakazie prób jądrowych oba Państwa przeprowadzały atmosferyczne próby broni jądrowej w okolicach wyspy Bożego Narodzenia. W latach 1966-1996 na wyspach polinezyjskich próby broni jądrowej przeprowadzała Francja. Odrębnym zagadnieniem była szeroka dyskusja nad koncepcją składowania odpadów radioaktywnych na dnie morza, której sprzeciwili się państwa regionu i ONZ.

Podobnie jak Traktat z Tlatelolco, Traktat z Rarotonga zawiera uzupełniające protokoły dodatkowe. Protokoły

I i II są dokładnymi odpowiednikami protokołów dodatkowych z Tlatelolco.

Protokół dodatkowy III zobowiązuje państwa posiadające broń jądrową (NWS), do nieprzeprowadzania prób broni jądrowej lub jądrowych urządzeń wybuchowych w strefie ustanowionej traktatem. Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja podpisały ten protokół w 1996 r., Chiny w 1987 r., ZSRR w 1986 r. Podczas gdy pozostałe trzy państwa (NWS) podpisały go w dniu 25 marca 1996 r. Chiny ratyfikowały Protokół II w dniu 21 października 1988 r., Francja w dniu 20 września 1996 r., Wielka Brytania w dniu 19 września 1997 r., ZSRR w dniu 21 kwietnia 1988 r.

Wszystkie trzy dodatkowe protokoły podpisały państwa regionu Australia, Wyspy Cooka, Fidżi, Kiribati, Nauru, Nowa Zelandia, Niue, Papua-Nowa Gwinea, Samoa, Wyspy Salomona, Tonga, Tuvalu, Vanuatu. Spośród pięciu państw posiadających broń jądrową Francja i Wielka Brytania ratyfikowały wszystkie trzy protokoły, podczas gdy Rosja i Chiny ratyfikowały jedynie protokoły II i III. Ratyfikacja przez USA wszystkich trzech protokołów jest w toku.

Należy zwrócić uwagę na fakt, że rejon objęty traktatem z Rarotonga jest niezwykle rozległy, obejmuje obszar, w którym zaangażowane są wszystkie państwa posiadające broń jądrową. Wszelkie negocjacje prowadzone na temat zbrojeń jądrowych są w tym rejonie bardzo trudne i osiągnięte dotychczas uzgodnienia są bardzo dużym krokiem na drodze do powszechnego rozbrojenia.

Traktat o strefie bezatomowej w Azji południowo-wschodniej (Bangkok Treaty)

Traktat o strefie bezatomowej w Azji południowo-wschodniej (Traktat z Bangkoku; Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone — SEANWFZ (Bangkok Treaty)) został podpisany w Bangkoku (Tajlandia) i otwarty do podpisu 15 grudnia 1995 r. Wszedł w życie 27 marca 1997 r.

Traktat został przygotowany przez grupę państw (Brunei Darussalam, Kambodża, Indonezja, Laos, Malezja, Birma, Filipiny, Singapur, Tajlandia i Wietnam) i jest kontynuacją bardzo długiego okresu prób uzyskania stabilizacji politycznej w tym regionie prowadzonej przez Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) z siedzibą w Kuala Lumpur. Pierwszą próbą stabilizacji było powstanie strefy pokoju, wolności i neutralności ZOPFAN, a następnie po wielu latach udało się zbudować strefę bezatomową SEANWFZ – Traktat z Bangkoku.

Podstawowe założenia traktatu są podobne do traktatów Tlatelolco oraz Rarotonga i podobnie jak one zawiera uzupełniający protokół dodatkowy.

Państwa-Strony zobowiązują się nie rozwijać, nie produkować ani w inny sposób nie nabywać, nie posia-

dać ani nie mieć kontroli nad bronią jądrową, nie stacjonować broni jądrowej; nie testować, nie używać broni jądrowej w strefie traktatu lub poza nią, nie szukać w tym żadnej pomocy, nie podejmować działań mających na celu wspomaganie lub zachęcanie do wytwarzania lub nabywania jakichkolwiek materiałów wybuchowych w którymkolwiek państwie. Państwa Strony Układu zobowiązują się nie dostarczać materiałów rozszczepialnych ani innych specjalnych materiałów lub sprzętu umożliwiającego wytwarzanie broni jądrowej, lub innych urządzeń wybuchowych. Państwa Strony będą zapobiegać próbom stacjonowania dowolnych jądrowych urządzeń wybuchowych; testowaniu jakichkolwiek urządzeń wybuchowych na obszarze określonym w traktacie, zapobiegać składowaniu radioaktywnych odpadów i innych materiałów promieniotwórczych na dnie morza.

Każda ze Stron Układu jest zobowiązana do zawarcia wielostronnej lub dwustronnej umowy z MAEA o zabezpieczeniach.

Uzupełniający protokół dodatkowy do Traktatu zawiera postanowienia podobne do postanowień zawartych w Protokole dodatkowym II do Traktatu Tlatelolco, w którym sygnatariusze zobowiązują się przestrzegać zasad Traktatu obowiązujących w regionie i nie używać ani nie grozić użyciem broni jądrowej przeciwko Państwom Stronom Układu.

Obszar obowiązywania traktatu obejmuje: terytoria Państw Stron Układu, szelf kontynentalny i strefę ekonomiczną Państw-Stron. Takie zdefiniowanie obszaru oraz zobowiązanie przestrzegania traktatu wraz z warunkiem nie przyczyniania się do jakiegokolwiek działania, które stanowi naruszenie traktatu lub jego protokołu przez Państwa-Strony z obowiązkiem zakazu lub groźby użycia broni jądrowej wzbudziło szereg zastrzeżeń. Dodatkowym zagadnieniem komplikującym sprawę jest kwestia ograniczenia przepływu statków o napędzie jądrowym przez obszar objęty traktatem. Nieprecyzyjność definicji powoduje niepewność co do zakresu obowiązywania traktatu.

Jak dotąd państwa posiadające broń jądrową (NWS) nie podpisały protokołu do traktatu SEANWFZ, ponieważ sprzeciwiają się włączeniu do niego półek kontynentalnych i wyłącznej strefy ekonomicznej; oraz ograniczeniu nieużywania broni jądrowej w strefie; lub z obszaru strefy przeciw celom poza strefą, a także w stosunku do kwestii związanych z transportem drogą morską broni jądrowej.

Traktat o strefie bezatomowej w Afryce (Pelindaba Treaty)

Traktat o strefie bezatomowej w Afryce — Traktat z Pelindaba (African Nuclear-Weapon-Free Zone Treaty — Pelindaba Treaty) został podpisany w Kairze (Egipt)

i otwarty do podpisu 11 kwietnia 1996 r. Wszedł w życie 15 lipca 2009 r.

Obecnie obowiązuje w 41 krajach. Traktat opracowano z inicjatywy ONZ i Organizacji Jedności Afrykańskiej (*Organization of African Unity, OAU*), która w 1964 przygotowała deklarację w sprawie utworzenia afrykańskiej strefy bezatomowej. Obie organizacje utworzyły grupę roboczą, której zadaniem było opracowanie projektu traktatu. Grupa zebrała się po raz pierwszy w Addis Abebie w kwietniu 1991 r. Ostatecznie prace zakończyły się w maju i czerwcu 1995 r. na spotkaniach w Johannesburgu i Pelindaba w Republice Południowej Afryki. Tekst Traktatu został zatwierdzony przez państwa afrykańskie w dniu 23 czerwca 1995 r.

Podstawowe założenia Traktatu z Pelindaba są podobne do traktatów Tlatelolco i Rarotonga, zawiera on uzupełniające trzy protokoły dodatkowe.

Podobnie jak w analogicznych traktatach regionalnych Państwa Strony zobowiązują się nie prowadzić badań, nie rozwijać, nie wytwarzać, nie gromadzić zapasów ani w inny sposób nie nabywać, nie posiadać ani nie mieć kontroli nad jakimkolwiek jądrowymi urządzeniami wybuchowymi w jakikolwiek sposób i w dowolnym miejscu; nie szukać ani nie otrzymywać pomocy w zakresie badań, rozwoju, produkcji, składowania lub nabywania, ani posiadania jakichkolwiek jądrowych urządzeń wybuchowych i nie podejmować żadnych działań mających na celu wspieranie lub zachęcanie takiej działalności. Państwa Strony Układu zobowiązują się również do zakazania na swoim terytorium stacjonowania jakichkolwiek jądrowych urządzeń wybuchowych. Zgodnie z ustaleniami Traktatu możliwe jest udzielenie zezwoleń na tranzytowy transport urządzeń jądrowych. Państwa Strony Układu zobowiązują się nie testować na ich terytorium lub pomagać lub zachęcać do testowania jakichkolwiek jądrowych urządzeń wybuchowych, a także nie składować odpadów radioaktywnych. Państwa Strony Układu zobowiązują się do demontażu i zniszczenia wszelkich instalacji oraz jądrowych urządzeń wybuchowych powstałych przed wejściem w życie Traktatu;

Każda ze Stron Układu jest zobowiązana do zawarcia wielostronnej lub dwustronnej umowy z MAEA o zabezpieczeniach.

Zgodnie z dodatkowym protokołem I uzupełniającym postanowienia traktatu każde z państwo posiadające broń jądrową (NWS), zgodnie z Układem NPT, zobowiązuje się przestrzegać zasad Traktatu Pelindaba obowiązujących w regionie i nie używać ani nie grozić użyciem broni jądrowej przeciwko Państwom Stronom Traktatu.

Protokół dodatkowy II zobowiązuje państwa posiadające broń jądrową (NWS) zgodnie z Układem NPT, do niezachęcania i nieprzeprowadzania prób broni jądrowej lub innych jądrowych urządzeń wybuchowych w strefie ustanowionej traktatem.

Protokoły dodatkowe I i II zostały podpisane przez Francję, Chiny, Wielką Brytanię, Federację Rosyjską i Stany Zjednoczone w roku 1996 i zostały później ratyfikowane w różnych terminach.

Zgodnie z protokołem dodatkowym III, każde państwo, które ma jurysdykcję nad terytoriami w granicach strefy objętej traktatem, zobowiązuje się do stosowania na tych terytoriach zasad zawartych w Traktacie Pelindaba.

W Traktacie przewidziano ustanowienia Afrykańskiej Komisji ds. Energii Jądrowej (*African Commission on Nuclear Energy — AFCONE*), której zadaniem jest kontrola przestrzegania zobowiązań wynikających z Traktatu. Komisja zobowiązana jest do:

- przygotowywania sprawozdań i wymiany informacji;
- organizowania konsultacji;
- zwoływania konferencji;
- przygotowywania raportów w zakresie zabezpieczeń NPT I;
- nadzoru procedur składania skarg;
- wspierania regionalnych programów współpracy;
- promowania współpracy międzynarodowej.

W listopadzie 2010 r. wybrano Pretorię w Republice Południowej Afryki, aby gościła Komisję.

Umowa pomiędzy Republikami Argentyny i Brazylii o pokojowym wykorzystaniu energii jądrowej (Guadalajara Declaration)

Umowa pomiędzy Republikami Argentyny i Brazylii o pokojowym wykorzystaniu energii jądrowej — Deklaracja z Guadalajara (Agreement between the Republic of Argentina and the Federative Republic of Brazil for the Exclusively Peaceful Use of Nuclear Energy; Guadalajara Declaration)) jest jedyną umową bilateralną między sąsiednimi państwami ustalającą lokalną strefę bezatomową. Umowa weszła w życie 18 lipca 1991 r. Podpisanie umowy poprzedziło wiele lat współpracy brazylijsko-argentyńskiej: poczynając od roku 1980 do podpisania Umowy w 1991 r. Zakończeniem wspólnych działań było podpisanie w maju 1994 r. Traktatu z Tlatelolco.

Umowa z Guadalajara zobowiązuje Argentynę i Brazylię do wykorzystywania materiałów jądrowych i obiektów jądrowych podlegających ich jurysdykcji lub kontroli wyłącznie do celów pokojowych. Strony Układu postanowiły zakazywać i zapobiegać oraz powstrzymać na ich terytoriach przeprowadzanie testów z bronią jądrową, zachęcanie bezpośrednio lub pośrednio, lub w dowolny sposób uczestniczenie w testowaniu, produkcji lub nabywaniu za pomocą dowolnych środków dowolnej broni jądrowej. Podobny zakaz obejmuje składowanie, pozyskiwanie, wprowadzanie, w jakiegokolwiek formie jakiegokolwiek broni jądrowej lub innych jądrowych środków wybuchowych.

Bardzo istotną cechą tego dwustronnego Układu jest ustanowienie Argentyno-Brazylijskiej Agencji do Rachunkowości i Kontroli Materiałów Jądrowych (*Argentine-Brazilian Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials — ABACC*). Agencja jest odpowiedzialna za wprowadzenie i administrację nowo powstałego Wspólnego Systemu Rachunkowości i Kontroli Materiałów Jądrowych (*Common System of Accounting and Control of Nuclear Materials — SCCC*). Celem systemu jest wzajemna kontrola wykorzystania materiałów jądrowych we wszystkich działaniach jądrowych w obu krajach.

Podpisanie Umowy czterostronnej między Argentyną, Brazylią, ABACC i MAEA umożliwiło wprowadzenie systemu zabezpieczeń zgodnego NPT w całej rozciągłości. Umowa czterostronna została podpisana w dniu 13 grudnia 1991 r. i weszła w życie w dniu 4 marca 1994 r.

ABACC i MAEA, jako niezależne organizacje powinny prowadzić niezależne kontrole dochodząc do niezależnych konkluzji, koordynować swoje działania, aby uniknąć niepotrzebnego ich powielania, współpracować, zgodnie przyjętymi kryteriami zabezpieczeń wydanymi przez obie agencje, zachowując poufność informacji.

ABACC współpracuje również z EURATOM oraz Stanami Zjednoczonymi, Francją, Republiką Korei, Japonią i Wielką Brytanią.

Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (EURATOM Treaty)

Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (Traktat EURATOM) (Treaty Establishing the European Atomic Energy Community; Euratom Treaty) został podpisany 25 marca 1957 r. i wszedł w życie 1 stycznia 1958 r. Idea powołania organizacji, której zadaniem byłaby kontrola pokojowego wykorzystywania energii jądrowej została przedstawiona w czerwcu 1955 r. podczas konferencji meryńskiej przez Belgię, Francję, Holandię, Luksemburg, Republikę Federalną Niemiec oraz Włochy. Celem Konferencji w Messynie było rozpoczęcie negocjacji w sprawie kontynuacji procesu integracji państw europejskich. Obecnie EURATOM zrzesza 27 państw.

Powstanie EURATOM było ściśle powiązane z koniecznością ustalenia norm bezpieczeństwa w Europie odbudowującej się po zniszczeniach II Wojny Światowej w trudnych warunkach politycznych okresu „zimnej wojny”. Szczególnie istotnym problemem był dynamiczny rozwój technik jądrowych z możliwością ich wykorzystania do budowy broni jądrowej.

Obecnie Traktat obejmuje całą cywilną działalność jądrową w Państwach Stronach Układu Unii Europejskiej, zapewniając wspólną gospodarkę materiałami jądrowymi i kontrolę ich wykorzystania wyłącznie do celów pokojowych. EURATOM umożliwia także nawiązanie kon-

taktów z innymi krajami w celu promowania postępu w pokojowym wykorzystaniu energii jądrowej.

Ponieważ Stronami Układu są dwa państwa dysponujące bronią jądrową (NWS) w ramach porozumienia zawartego w 1973 r. z MAEA wdrażane były dwie odrębne umowy określone w dokumentach Agencji, jako INFCIRC / 263 (Wielka Brytania) oraz INFCIRC / 290 (Francja). W pozostałych państwach, nieposiadających broni jądrowej (NNWS), początkowo obowiązywała umowa INFCIRC / 193, a obecnie INFCIRC 153. Protokół Dodatkowy do INFCIRC / 263 obowiązuje w EURATOM od 1 kwietnia 2004 r. Przed przystąpieniem do Unii Europejskiej wiele krajów zawarło bezpośrednie porozumienia z MAEA. Z chwilą przystąpienia do EURATOM zostały one zawieszane i obowiązuje w nich porozumienie EURATOM — MAEA z roku 1973 w sprawie środków bezpieczeństwa z MAEA.

Głównym celem działalności EURATOM jest kontrola wypełniania zobowiązań Traktatu NPT. Ponadto EURATOM ma zapewniać pokojową współpracę w rozwoju technologii jądrowych, popierać rozwój przemysłu jądrowego i badań naukowych, opracowywać normy bezpieczeństwa i ochrony radiologicznej, dbać o bezpieczny transport materiałów jądrowych oraz ustalać jednolite standardy i normy bezpieczeństwa ochrony radiologicznej.

*dr inż. Krzysztof Rzymkowski,
Stowarzyszenie Ekologów na
Rzecz Energii Nuklearnej,
Warszawa*

Literatura:

- [1] Fischer David. *History of the International Atomic Energy Agency: the first forty years* / Vienna : The Agency, 1997.
- [2] Bytchkov Valery, *IAEA safeguards system: conceptual evolution*, Center for Energy and Securities Studies www.ceness-russia.org, september 2013
- [3] *Dziennik Ustaw* 10 Kwiecień 1970 Dz.U.70.8.60 Warszawa.
- [4] Suda Andrzej, *Układ o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej jako prawnie wiążące międzynarodowe zobowiązani zapobiegające proliferacji broni jądrowej*. EKOATOM Nr.8 Marzec 2013 Warszawa
- [5] *NTI Building & Safer World* www.nti.org/learn/treaties/
- [6] Rzymkowski Krzysztof, *Realizacja postanowień Traktatu o nie Rozpowszechnianiu Broni Jądrowej – weryfikacja materiałów jądrowych* Biuletyn BJOR PAA Nr 4(94)/2013, Warszawa
- [7] Rzymkowski Krzysztof, *Metody weryfikacji materiałów jądrowych*, *Biuletyn BJOR PAA* Nr 3(113)/2018, Warszawa

¹ INFCIRC - INFomation CIRcular - Okólnik Informacyjny